

CITEVA OBSERVAȚII ASUPRA SCULPTURII ÎN LUT A CULTURII HAMANGIA ȘI INFLUENȚA EI ASUPRA PLASTICII CULTURII PRECUCUTENI

Silvia Marinescu-Bilcu

Creдем că sîntem în asentimentul majorității cercetătorilor epocii neo-eneolitică cînd afirmăm că printre cele mai spectaculoase descoperiri datînd din această epocă trebuie considerate statuetele antropomorfe. Confirmarea celor susținute de noi este făcută, odată în plus, și de faptul că ele fac parte din patrimoniul artistic al lumii contemporane.

Și în legătură tocmai cu astfel de statuete, Dobrogea a început să atragă tot mai mult interesul specialiștilor în anii 1934-1937, odată cu săpăturile întreprinse mai ales în cimitirul culturii Hamangia de la Cernavodă¹.

Apărea atunci, pentru prima dată în sud-estul Europei, o plastică a cărei modelare obliga pe descoperitorul ei, D. Berciu, să-și orienteze atenția spre lumea Orientului Apropiat², aceasta fiind singura în măsură să-i ofere cele mai apropiate analogii.

Pentru aflarea originilor acestor uimitoare statuete, gândurile lui D. Berciu se îndreptau spre plastica din etapa preceramică de la Iarmo precum și spre aceea a culturii Sarab³ dar prin datele de cronologie absolută — circa 6750 î.e.n., pentru Iarmo⁴, și 6245-5885 î.e.n. pentru Tepe Sarab⁵, se impun încă serioase rezerve în privința acestor legături.

Același autor arăta pe de altă parte că afinitățile statuetelor de la Hamangia cu plastica de la Hacilar nu pot fi explicate numai printr-o simplă asemănare tipologică-silistică ci și „printr-o legătură mai strînsă și mai veche, care se sprijină poate pe o tradiție ce vine din epocile ce au precedat neoliticul”.

La baza plasticii de la Hacilar și Hamangia ar sta aceeași concepție generală și aceleași posibilități ale omului neolitic de a reda „corpul omenesc în mișcare”, precum și aceleași elemente de realism primitiv mult mai accentuate și evidente la Hacilar decît în Dobrogea, unde autorul recunoaște totuși că predomină „reprezentarea statică” a personajului feminin. Caracterul pregnant realist al artei de la

¹ D. Berciu, *Une civilisation néolithique récemment découverte en Roumanie : la civilisation de Hamangia*, *Nouvelles études d'histoire*, I. București, 1934, p. 29 și urm.

² *Idem*, *Contribuții la problemele neoliticului în România, în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 316-326; *idem*, *Cultura Hamangia*, I. București, 1966, p. 52-53; 82-196.

³ *Ibidem*.

⁴ J. Mellart, *Earliest Civilizations of the Near East*, Londra, 1963, p. 51.

⁵ Rurhard Brenjes, *Von Schanidar bis Akkad*, Leipzig, Jena, Berlin, 1968, p. 228.

Hacılar ar pleđa și ei pentru o vechime mai mare. Dealtfel și determinările C 14 de la Hacılar (VI—II) -între 5600-5250 î.e.n.- îl fac să sublinieze anterioritatea statuetei din Anatolia față de acelea din Dobrogea și să vorbească de podișul anatolian cu despre o zonă inițială de difuziune spre litoralul dobrogean, și deși recunoaște că unele statuete din Tesalia sînt foarte strins înrudite, pornind din același fond comun, D. Berciu subliniază că ele se răspîndesc în aceeași perioadă cu plastica Hamangia și de aceea nu se referă la ele cînd tratează problema originii plasticii culturii Hamangia, decît în sensul că în ambele cazuri s-a pornit probabil de la același prototip, dar posibilitățile de realizare au fost diferite⁶.

Autorul are în același timp în vedere și descoperirile de la Çatal Hüyük, Ul, Cyclade etc⁷.

Ceea ce trebuie să ne rețină atenția este în primul rînd surprinzătoarea unitate și uniformitate a sculpturii Hamangia. Indiferent dacă se încadrează tipului A (în picioare), sau B (așezate), indiferent dacă au mîinile puse pe pîntec, sîni sau sub ei, pe pubis sau aduse în față, ori sînt abia schițate, indiferent dacă picioarele au fost sau nu despărțite, toate statuetele sînt lucrate în aceeași manieră, cu corp masiv, sîni mai mult sau mai puțin proeminenți, pîntec pronunțat, bazin exagerat, spate drept sau scobit, foarte rar fese marcate și mai ales gîtul și capul în forma unei coloane fără redarea organelor figurii umane. Excepție fac doar cele două cunoscute capodopere încadrate de descoperitor tipurilor C și D⁸. Așa cum am mai remarcat și cu altă ocazie, modelatorii culturii Hamangia manifestă o reală predilecție și pentru o anumită geometrie a corpului uman, precum și pentru fațetarea adeseori a anumitor părți a lui⁹; de la această regulă nu se abate nici perechea la care ne-am referit mai sus. Am mai sublinia totuși, exceptînd din nou perechea amintită, rigiditatea și aspectul static al acestor statuete, în comparație cu plasticitatea, moliciunea și chiar dinamismul unora dintre statuetele anatoliene.

Departă de a nega rolul jucat de neoliticul Asiei Anterioare, în răspîndirea bunurilor materiale și a unor concepții magico-religioase înspre țărmurile dobrogeane am dori totuși să evidențiem și rolul lumii egeice nu numai în complexul fenomen al neolitizării sud-estului Europei, ci chiar în acela al transmiterii anumitor concepții magico-religioase și implicit al reprezentărilor lor plastice.

O bună parte din sculptura în lut și marmoră descoperită în Grecia la Magula Karamourlar¹⁰, Chaeronea¹¹, Nea Nikomedea¹², Prodomos¹³, Hierapetra¹⁴, regiunea Pharsala¹⁵, etc., dar mai ales aceea din regiunea Spartei¹⁶, și din Creta¹⁷, modelată în forme ample fie în picioare, fie așezate, pictate sau nu, stau parcă mărturie a legăturilor statornicite probabil între podișul anatolian și Peninsula Balcanică.

Este adevărat că într-o sinteză destul de recentă asupra neoliticului grecesc, D. R. Theoharis neagă orice legătură genetică între culturile neolitice ale Anatoliei și Greciei¹⁸, fără a putea însă explica similitudinile unei serii de descoperiri din această ultimă zonă cu cele de la Hacılar și Çatal Hüyük. Destul de probabil numai unul neînțeles curent „autohtonist” — reînflorit în arheologie — i se datorează combaterea unor relații care atît majorității cercetătorilor cît și nouă, ni se par evidente. Dealtfel însăși decalajul cronologic și anterioritatea neoliticului micro-asiatic, față de cel de pe litoralul vestic al Egeei și din insule este în măsură să pună sub semnul îndoielii ipoteza eminentului cercetător grec. Cum însă nu

această problemă constituie obiectul comunicării de față, ne limităm numai la semnalaarea acestei probleme.

Revenind la sculptura în lut a spațiului egeic se cuvine să semnalăm pe de o parte raritatea statuetei cu gîtul și capul tratat sub forma unei coloane mai lungi sau mai scurte, fără indicarea organelor feței¹⁹. Asemenea statuete nu sînt cu totul absente căci s-au descoperit atît la Nea Nikomedea cît și în alte localități²⁰, exemplare cu gîturi foarte înalte (în formă tot de coloană), la capătul cărora sînt însă creștați sau aplicați ochii, reliefat nasul, modelată coafura etc.

Creдем a nu fi lipsit de importanță să semnalăm aceeași manieră de tratare a gîtului și capului în formă de coloană la unele statuete ale culturii Halaf²¹, menționînd că se cunosc de la Tell Halaf și exemplare cărora nu li s-a modelat figura umană²². Dealtfel și capetele stilizate ale statuetei de la Tepe Sarab sînt executate tot în virtul unei colonete²³. Cu totul alta este situația statuetei de la Çatal Hüyük²⁴ și Hacılar²⁵, unde se remarcă o specială atenție pentru redarea figurii umane, dar unde există și statuete cu spatele albiat (în Hacılar VI)²⁶, manieră de tratare pe care o întâlnim frecvent la statuetele culturii Hamangia.

Legăturile anatoliano-geene ale sculpturii în lut de la Cernavodă, subliniate cum am văzut de către D. Berciu încă din 1961²⁷, sînt de o evidență și de o claritate incontestabile.

Ceea ce surprinde însă este deocamdată unicitatea acestui tip de sculptură în nordul Balcanilor. Tipul în discuție s-a putut foarte bine transforma ulterior, iar influențele exercitate de el asupra culturilor mai mult sau mai puțin îndepărtate devin tot mai evidente pe măsura adîncirii studiului și înmulțirii descoperirilor.

Una dintre culturile — puțin cam îndepărtate în spațiu — la care făceam aluzie mai sus este și cultura Precucuteni, a cărei sculptură în lut a folosit, așa cum remarcă Hortensia Dumitrescu, ca sursă de inspirație (printre altele) și statuetele culturii Hamangia²⁸. Despre o asemănare generală, de structură între plastica descoperită la Traian-Dealul Viei și aceea a culturii Hamangia vorbesc de asemenea D. Berciu²⁹ și Vladimir Dumitrescu, ultimul punînd „gîturile lungi și capetele aproape inexistente din cultura Precucuteni, pe seama unor anumite influențe exercitate de cultura Hamangia”³⁰. Noi înșine împărtășind acest punct de vedere am subliniat aceste analogii, arătînd însă că triburile fazei Precucuteni I au preluat din cultura dobrogeană numai forma generală a siluetei umane, gîtul înalt terminat uneori fără detaliile figurii, manifestînd totuși o mai mare libertate de expresie³¹.

În schimb începînd cu faza Precucuteni II și culminînd în Precucuteni III, legăturile dintre Moldova și Dobrogea, devenite probabil statornice, se reflectă prin schimburi de bunuri materiale (și desigur și spirituale) destul de evidente. Amintim doar în treacăt vasele din fosta colecție Solacolu, cele provenite dintr-o localitate necunoscută din Dobrogea, descoperiri de la Limanu, Mangalia³² etc.

19 Ibidem, fig. 263 ; V. Müller, op. cit., pl. I/19 : III/65.

20 D. R. Theoharis, op. cit., fig. 18 ; 24.

21 A. Parrot, Sumer, Paris, 1960, fig. 54.

22 B. Brenjcs, op. cit., fig. 17.

23 Ibidem, fig. 22 ; J. Mellart, op. cit., fig. 28.

24 J. Mellart, Çatal Hüyük, Stadtaus der Steinzeit, 1957, fig. 49 : 51—53 ; pl. 84—85.

25 Idem, Excavations at Hacılar (3), Londra, 1970, fig. 193—239 ; pl. CXLII—CXLVII ; CLI—CLIII ; CLV—CLVIII etc.

26 Ibidem, pl. CL.

27 D. Berciu, Contribuții ... p. 518.

28 H. Dumitrescu, Contribuții la problema originii culturii Precucuteni, SCIV, VIII, 1937, 1—4, p. 66.

29 D. Berciu, Contribuții ... p. 512.

30 Vladimir Dumitrescu, Arta neolitică în România, București, 1960, p. 64.

31 S. Marinescu-Bîlcu, op. cit., p. 92.

32 Idem, À propos des influences de la culture Precucuteni sur la culture de Hamangia à la lumière de quelques découvertes inédites de Dobrogea, Dacia, NS, XVI, 1972, p. 53—72.

6 D. Berciu, Cultura Hamangia, p. 53—55.

7 Idem, Contribuții, p. 518 și urm. ; idem, Cultura Hamangia, p. 53—55 ; 104—106.

8 Ibidem.

9 Silvia Marinescu-Bîlcu, Cultura Precucuteni. Pe teritoriul României, București, 1974, p. 92.

10 D. R. Theoharis, Neolithic Greece, 1973, fig. 202.

11 Ibidem, fig. 25 ; V. Müller, Frühe Plastik in Griechenland und Vorderasien, Köln, 1929, pl. III/65.

12 D. R. Theoharis, op. cit., fig. 18.

13 Ibidem, fig. 16.

14 Ibidem, fig. 75.

15 Ibidem, fig. 38.

16 Ibidem, fig. 17 ; 200 ; 205 ; V. Müller, op. cit., pl. III/56—57.

17 V. Müller, op. cit., pl. I/19 ; D. R. Theoharis, op. cit., fig. 262.

18 D. R. Theoharis, op. cit., p. 113.

Reintorcându-ne la sculptura în lut, remarcăm, la acest nivel Precucuteni II „canonizarea” statuetei (deci o mai riguroasă și conturată concepție magico-religioasă) și apariția aflată a albirii spinării cit și a steatopigiei propriu-zise. Deși D. Berciu arată că steatopigia nu constituie o caracteristică a plasticii Hamangia³³, aceasta având de cele mai multe ori spatele plat sau scobit (fesele fiind rar modelate), noi credem că formele ample în general și ale coapselor statuetei Hamangia, în special, au putut constitui cel puțin parțial, motiv de inspirație pentru steatopigia statuetei precucuteniene. Aceste forme sînt în general puse pe seama dorinței populațiilor neo-eneolitice de a reprezenta cît mai plastic ideea fecundității și a fertilității. În legătură cu steatopigia ni se par demne de reținut unele observații făcute de J. Mellaart asupra statuetei de la Hacliar. El arată că sculptorii așezării din cîmpia Konya „portretau” un număr de aspecte ale vieții principale, sau principalelor divinități, aspecte care pentru populația respectivă erau foarte clare (cu alte cuvinte deci, spunem noi, într-un anumit fel, creau tipuri speciale), indicînd pe lingă anumite trăsături rasiale și vîrsta. Siluetele subțiri cu sîni mici și „bikini” (expresia autorului) reprezintă „fete”, în timp ce femeile bătrîne sînt corpulente, nude și au foarte rar figurat un șorț în față. Steatopigia, spune în continuare autorul, pare a fi restrînsă numai la matroane. Scoțînd în evidență două aspecte ale divinității — acela de față nubiă și mamă — el arată lptuși că cele două aspecte se întîlnesc și combinate, puțînd fi în acest caz interpretate ca o singură zeiță³⁴.

Cu prilejul semnalării la Tirpești a două statuete, reprezentate una cu sîni lăsați, alta cu ei „tari”, arătăm că după părerea noastră ele redau clar două dintre momentele esențiale ale vieții — acela dinaintea și de după maternitate, sau poate reprezintă „divinitatea mamă” și pe fiica acesteia, fapt ce ni se pare improbabil pentru concepțiile magico-religioase ale perioadei respective³⁵. Ar putea fi oare vorba de cele două ipostaze ale divinității ?

Nu credem a fi lipsită de interes o revizuire, pe linia de gîndire a lui J. Mellaart, a întregii sculpturi neo-eneolitice de pe teritoriul patriei noastre, dar mai ales a aceleia (foarte reprezentative) din Dobrogea. Și sîni statuetei Hamangia sînt variat modelați — de la sîni mici abia schițați³⁶, la sîni conici plasați perfect orizontal³⁷, la sîni amplii³⁸, pînă la sîni care atîrnă³⁹.

Ar fi deci posibil ca și plastica acestei culturi (cu dealtfel și aceea a altor culturi — ne gîndim în special la Vinča, Precucuteni, Cucuteni și Gumelnița — să reprezinte momente evolutive din viața divinității, cîreia oameni neolitici îi împrumutau trăsăturile caracteristice propriei lor existențe.

Nu trebuie să uităm că și figurinele de lut ale celorlalte culturi din neo-eneoliticul românesc sînt variat reprezentate, în picioare, așezate, chiricite, însărcinate și chiar cu brațe redate în diferite poziții.

Intrucît am ajuns și la problema reprezentării brațelor, se cuvine subliniată, odată în plus, influența culturii Hamangia asupra culturii Precucuteni. Este bine cunoscut așa-zisul „gînditor” de la Cernavodă⁴⁰, chintesență a geniului neolitic și a devenit cunoscută credem și modesta replică dată de precucutenieni⁴¹. Deși în stadiul actual al cercetărilor cele două piese nu mai sînt izolate, gestul (este adevărat uneori simplificat) întîlnindu-se din podișul Anatoliei pînă pe teritoriul Uniunii Sovietice, totuși legătura dintre piesele de la Cernavodă și Tirpești este indes-

tructibilă. Indiferent dacă modelatorii culturii Hamangia au creat ei înșiși acest tip sau numai s-au inspirat după un prototip oriental în modelarea statuetei de la Cernavodă, rolul de transmitător spre nord și nord-est al acestui tip de statueta, a revenit sigur culturii dobrogene. Pe aceeași linie, capetele celor două statuete de la Cernavodă au inspirat pe unul din modelatorii precucutenieni, care a redat (cu aceleași mijloace mai modeste, ca și în cazul „gînditorului”) în lut, un cap asemănător⁴². Nu este neglijabil de asemenea faptul că printre puținele piese redute cu mîna pe pubis sînt acelea, de asemenea cunoscute, de la Golovița⁴³, și Tirpești⁴⁴.

Putem urmări deci cum triburile culturii Hamangia (pe lingă contribuția adusă la geneza culturii Precucuteni) au influențat de-a lungul dezvoltării lor, pe vecinii relativ îndepărtați de pe teritoriul Moldovei. Sînt sesizabile, așa cum notam mai sus (și cum am subliniat și cu alt prilej) și influențele exercitate de triburile precucuteniene asupra culturii dobrogene, dar ele se evidențiază mai cu seamă în domeniul ceramicii și se manifestă mai ales spre sfîrșitul culturii Hamangia. Dealtfel era normal ca odată stabilite contactele mai mult sau mai puțin directe între cele două culturi, ele să evolueze actente și pe o lungă perioadă de timp, puțînd fi urmărite pînă în momentul formării variantei dobrogene a culturii Gumelnița.

QUELQUES OBSERVATIONS SUR LES SCULPTURES EN TERRE CUITE DE LA CULTURE DE HAMANGIA ET DE SON INFLUENCE SUR LA PLASTIQUE DE LA CULTURE PRECUCUTENI

Résumé

Tout en soulignant encore une fois l'importance de la sculpture en terre cuite de la culture de Hamangia et ses analogies avec la sculpture du Proche-Orient et de l'Égée, l'auteur indique aussi le rôle de la culture de Hamangia pour la transmission de certains types de statuettes vers l'aire de la culture Precucuteni. En même temps l'auteur souligne les relations qu'on peut établir entre les statuettes en terre cuite et en marbre du néolithique de la Grèce continentale et insulaire, avec la plastique de l'Anatolie.

Selon elle, le nouveau courant qu'on pourrait nommer „autochtonisme à tout prix” — et qui pense pouvoir nier ces relations — est de pourvu de tout vrai fondement, d'autant plus que, du point de vue chronologique, il n'y a aucun doute que la début du néolithique de l'Asie Mineure est antérieur à celui de la Grèce continentale et insulaire.

L'autour met en évidence le fait que les statuettes de Hamangia représentent un type unique au nord des Balkans, étant d'avis qu'il faudra révoquer quelques uns des problèmes posés par ces statuettes, en tenant compte des opinions émises par J. Mellaart à propos de la sculpture de Hacliar, selon lequel il s'agirait là de deux aspects de la divinité : celui de la fille mobile et celui de la mère. Quelques fois ces deux aspects se combinent et, dans ce cas, on pourrait les interpréter comme la représentation d'une seule déesse.

42 Idem. *Reflexes des...* loc. cit., fig. 22 ; 3.

43 D. Berciu, *Cultura Hamangia*, fig. 42.

44 S. Marinescu-Bileu, *Die Bedeutung einiger Gesten und Haltungen in der Jungsteinzeitlichen Skulptur der Ausserkarpatischen Gebiet Rumäniens*, Dacia, NS, XI, 1967, fig. 57 ; 63 ; Idem, *Cultura Precucuteni*, fig. 734 ; 883.

33 D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 84.

34 J. Mellaart, *Excavations at Hacliar* (I), p. 163-171.

35 S. Marinescu-Bileu, *La sculpture en terre cuite de la culture Precucuteni*, *Revista de Științe Preistorice*, XXIX, 2, Mrenze, 1974, p. 389-436.

36 D. Berciu, *op. cit.*, fig. 45 ; 46 ; 49-53.

37 *Ibidem*, fig. 43.

38 *Ibidem*, fig. 49-52.

39 *Ibidem*, fig. 40-4.

40 D. Berciu, *Contribuții...* p. 310 și urm.

41 S. Marinescu-Bileu, *Reflexes des rapports entre les civilisations de Hamangia et de Precucuteni dans la plastique Precucutenienne de Tirpești*, Dacia, NS, VIII, 1964, p. 307-312 ; *ibid.*, 21 ; Idem, *Cultura Precucuteni*, fig. 737 ; 8819.